

Róna-Tas Ákos

LESLIE KISH (1910–2000)

2000 október 7-én meghalt Leslie Kish, a kérdőíves társadalomkutatás statisztikai módszertanának egyik megeremtője. Az 1965-ben megjelent *Kérdőíves mintavétel* (Survey Sampling) című könyve ma is a világon mindenütt a közvélemény- és piac-kutatók, és a kérdőíves vizsgálatot végző szociológusok, közgazdászok, politológusok bibliája. Munkásságának nagy érdeme az, hogy azokat az eredményeket, amelyeket a statisztikai elmélet a XX. század első felében, elsősorban R. A. Fishernek, Francis Yatesnek, G. U. Yule-nak és Jerzy Neymannak köszönhetően felhalmozott, alkalmazhatóvá tette a kérdőíves vizsgálatok tervezésénél és kivitelezésénél. Őt nem a statisztikaelmélet matematikai szépségei érdekelték, hanem az, hogy a társadalomkutatásban miként lehet a statisztika segítségével pontosabb, alaposabb és helyesebb következtetésekre jutni. Mindig a praktikus problémákra talált ki rigorózus megoldásokat, és mindig a társadalomkutatás folyamatának egészében gondolkodott. Míg statisztikus társai vagy az adatelemzés, vagy a mintavétel, vagy a méréselmélet részleteiben merültek alá, ő pontosan értette, hogy ezek szervesen összefüggő egészet alkotnak: az határozza meg, miként elemezhetjük az eredményeket, hogy miként vesszük a mintát, és hogyan mérünk. A róla elnevezett Leslie Kish kulcs, egy egyszerű, de briliáns módszer arra, hogy egy háztartásból a kérdező miként válassza ki a megfelelő embert egy interjúra. Ő volt az első, aki felhívta a figyelmet a válaszmegtagadás mintatorzító hatására. Az ő nevéhez fűződik a gördülő mintavétel technikája, amely a társadalmi folyamatok állandó megfigyelését teszi lehetővé. Tőle tudjuk, hogy miként csökkenthetjük a véletlen minta hibáját, és hogy ez pontosan hogyan befolyásolja a becslési értékeket. Az 1960-as évektől kezdve Michigan lett a mintavétel Mekkája, és ma nincs a világnak olyan szeglete, ahol kérdőíves vizsgálatot végeznek, és ahol ne lenne Kishnek tanítványa. 1977-ben megválasztották az Amerikai Statisztikai Társaság Elnökévé. Számos kitüntetéssel 1995-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja és 1998-ban az ELTE tiszteletbeli doktorátust kapott.

Leslie Kish, Kiss Lászlóként látta meg a napvilágot az Osztrák-Magyar Monarchiában, Poprádon, 1910-ben, egy világi zsidó család első gyermekeként. Apja elektromos mérnök volt, aki még legényemberként két évet Amerikában dolgozott. Az apa munkája miatt a család sokat költözött, és Kiss László Zilahon járt középiskolába, abba a gimnáziumba, ahol Ady volt diák. A család 1926-ban emigrált, és New Yorkban telepedett le. Az apa egy éven belül meghalt, utána anyja varrással keresett pénzt, majd cukrászdát nyitott Manhattanben, ahol gyakori vevőként megfordult Eleanor Roosevelt, Fritz Kreisler és Ormándy Jenő is. Ő maga nappal dolgozott egy orvosi kutatóintézetben asszisztensként és estin végezte a középiskolát, majd az egyetemet is. Kezdetben, apját követve ő is mérnök akart lenni. 1937-ben jelentkezett önkéntesnek a Spanyol Polgárháborúban. Először szanitéc volt, de hamar átkérte

magát a Rákosi Mátyásról elnevezett magyar harcoló alakulathoz, mert „Ott voltak a legjobb szakácsok.”. A huescai csatában megsérült. 1939-ben visszatért Amerikába, ahol a City College of New Yorkon szerzett diplomát matematikából. 1940-ben Washingtonba költözött, és először a Népszámlálási Hivatalnál kapott állást. Onnan hamar átkerült a földművelési minisztériumba, Rensis Likert kutatócsoportjába. Likert, a nagy tudományszervező szociálpszichológus, tette meg a mintavételi csoport vezetőjének úgy, hogy csak kinevezése után kezdte kitanulni a mintavétel fortélyait.

A második világháború, amelyben Kish meteorológusként szolgált, Amerikában nemcsak a természettudományok területén hozott ugrásszerű fejlődést, hanem a társadalomtudományokban is. A háborús helyzet felélénkítette az állam érdeklődését a társadalomtudományos kutatások iránt. Különösen a lakosság hangulatát kitapintó kérdőíves vizsgálatok érdekelték a kormányt. Lickert körül kialakult egy kutatói gárda, amely a háború végeztével Washingtonból a Michigan állambeli Ann Arborba költözött, és megalapította a híres Survey Research Centert egy általános iskola alagsorában, de a Michigani Egyetem égisze alatt. Egy év múlva a Kurt Lewin csoportdinamikai vizsgálatainak nyomdokán járó kísérleti szociálpszichológus csoport csatlakozásával jött létre a világhírű Institute for Social Research (ISR) nevű kutatóintézet. Kish és Rensis Likert mellett az alapítók között volt még a magyar származású Katona György, a gazdaságpszichológia egyik megalapítója és Angus Campbell, a neves szociálpszichológus is.

1947-től kezdve az ISR az amerikai társadalomkutatás legkiemelkedőbb műhelye lett. Az intézetben több kevesebb időt töltö nagyságok között volt Lawrence Klein, a Nobel-díjas ökonóméter, Otis Dudley Duncan, a társadalmi mobilitás-kutatás atyja, Hubert Blalock, a szociológiai elemzés statisztikai módszertanának egyik megalapozója, Philip Converse, a neves politológus, a többek között a kognitív disszonancia redukció elméletéről híres szociálpszichológus, Leon Festinger, Ronald Inglehart, a posztmaterialista értékek kutatója, James Morgan, az empirikus háztartás gazdaságtan egyik úttörője és Greg Markus, a háztartás panelvizsgálatok módszertanának megteremtője.

Az 1948-as elnökválasztás Leslie Kish-t hirtelen országosan ismert emberré tette. Míg a többi közvéleménykutatató intézet a republikánus elnökjelölt, Thomas Dewey győzelmét jósolta, az általa tervezett felmérés, helyesen, Harry Trumant mutatta a jövő elnöknek. Ezt ő mindig így kommentálta: „Szerencsénk volt.” És noha ezt a sikert valóban a szerencsének is köszönhetette, az eset jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a valószínűségi minta a kérdőíves vizsgálatokban uralkodóvá váljon, kiszorítván az addig használt úgynevezett kvóta mintákat.

1947-ben elvette Rhea-t, aki 53 éven át volt társa, szellemi partnere és írásainak szerkesztője, majd született két lánya, Carla és Andrea. 1951-ben lett a Michigani Egyetem szociológia tanszékének tanára miután 1948-ban Masters fokozatot szerzett matematikai statisztikából. 1952-ben megvédte disszertációját Amos Hawley, a híres népesség ökológus irányítása alatt. A Michigani Egyetemről vonult nyugdíjba 1981-ben. Én ebben az évben találkoztam vele először. Rokonom, Katona György meghívására érkeztem Ann Arborba, de mire megkaptam az útlevelet, Katona már nem élt. Laci bácsi rögtön a szárnyai alá vett. A következő hét évben általában havonta egyszer együtt ebédeltünk. Ezek az ebédek másfél-két órát is eltartottak, és bár az éttermet és az ételt Laci bácsi mindig nagy gonddal választotta ki, az ebéd igazi célja a beszélgetés volt. Kivételesen kíváncsi és nyitott ember volt, és ez csodálatos kap-

csolatteremtő képességgel társult. A beszélgetés többnyire aktuális politikai kérdések megvitatásával kezdődött. Laci bácsi baloldali gondolkodású ember volt és aktívan részt vett a békemozgásban. Az 1930-as évek vége óta figyelte az FBI és a McCarthy-féle kommunista üldözés ideje alatt több kellemetlensége is volt, mint „túl korai antifasisztának”. A politikai viták után többnyire aktuális olvasmányainkról számoltunk be egymásnak. Ő egyaránt olvasott szépirodalmat, történelmet, filozófiát és társadalomtudományi munkákat. Több könyvet az ő lelkes ajánlása alapján olvastam el, de ő is többször kapott kedvet tőlem könyvekhez. Laci bácsiból hiányzott mindenfajta professzori allűr. Mindenkit egyenrangúként kezelte, még egy nála félévszázaddal fiatalabb zöldfülű szociológus hallgatót is. Én Laci bácsit figyelve értettem meg először, hogy az igazi tudósi tekintélynek semmi köze a kivagyisághoz. A magukat professzor úrként szólíttató, nevük mellé tudományos rendfokozataikat mindig gonddal kibiggyesztő Dr. Ph. D. Habil-ok a tudomány parvenüi, sznobjai. Laci bácsiról mindenki tudta, hogy világhírű tekintély. Ő megengedhette magának, hogy a rangra fütyüljön, és hogy elmaradhatatlan baszksapkája alól, huncut mosolyával, mindenkivel úgy beszélgesse el, mintha az illető rég nem látott kedvenc nagypapája lett volna. Nemcsak nagy tudós volt, de bölcs ember is, és a kettő nála azonos tőről fakadt. A gondolkodását a huszadik század első felének aufklárista tudományos optimizmusa formálta, de ő maga tisztában volt azzal, hogy tudásunk véges, és ha tudni akarunk, a tudomány eszközeivel erről a tudatlanságunkról is számot kell adnunk. Mottója, amely az irodája falára volt kifüggesztve, így szólt: „Tévedni emberi dolog, megbocsátani isteni. A tévedést előre betervezni pedig statisztika.” Én azt is tőle tanultam, hogy tökéletes módszer nincs. („A tökéletes a jó ellensége” mondogatta). Mindegyiknek megvan a maga előnye és hátránya, és ez az összehasonlító mérlegelés kell, hogy irányítsa a kutatót. Második könyvének, a magyarul 1989-ben megjelent *Kutatások statisztikai tervezése* (Statistical Design for Research) című munkájának klasszikus nyitó fejezetében olvasható, hogy a reprezentáció (általánosítás), a realizmus (valószerűség) és a randomizálás (helyes oksági következtetés) – a három R, – tekintetében a kutatónak mindig valamilyen kompromisszumot kell kötnie. Jó kompromisszum pedig akkor születik, ha a kutató érti választásának következményeit.

Bár Ann Arbor-i éveim alatt sokat beszélgettünk tudományfilozófiai és módszertani kérdésekről, mintavételről viszonylag kevés szó esett. Laci bácsi ugyan többször agitált, hogy legyek mintavételi szakember, de belőlem hiányzott az a praktikus érdeklődés, amely az ilyesmihez elengedhetetlen. Miért is tanultam volna ki ezt a szakmát, amikor minden ilyen jellegű problémával, bármikor ingyen fordulhattam a kérdés legnagyobb szakértőjéhez tanácsért?

Utoljára 1990-ben láttam a disszertációm védésekor. Utána én a nyugati partra költöztem és onnan beszéltem még többször vele telefonon. A 80-as éveiben járva se csappant meg legendás életszeretete. Utazott, konzultált, publikált, újabb és újabb kitüntetések vették át, minden nap bement az irodájába, gyalog, továbbra is finoman udvarolt minden csinos nőnek és hetente többször úszott három kilométert. Nem volt olyan december, amikor postaládamból elmaradt volna karácsonyi családi hírlevele, amelyben beszámolt az év eseményeiről, olvasmányairól, és egy-két bekezdésben értékelte a világbéke és a nagypolitika aktuális helyzetét is.

Ősszel térdműtéten esett át, és az azt követő komplikációk nyomán hirtelen elkezdett romlani az állapota. Néhány nappal a halála előtt megjegyezte, hogy kezd elhinni, hogy halandó. Én ezt október 7-éig nem hittem el.

OTKA PÁLYÁZATOK

II.

A Szociológia Szakzsűrihez 2000-ben beérkezett OTKA pályázatok értékelése után közöljük a teljes összeggel támogatott, a részben támogatott, az elutasított és az elbírálás alá nem eső (más zsűrihez történő átirányítás vagy tudományos fokozat hiánya miatt kimaradt) pályázatok listáit:

Támogatott pályázatok:

Témavezető	Kutatóhely	Téma	Futamidő
Albert Fruzsina	MTA Szociológiai Kutatóintézet	A 15 és 20 év közötti fiatalok és szüleik társadalmi beágyazottsága és annak hatása a testi-lelki egészségre	2
Biczó Gábor	Miskolci Egyetem	A modernizációs folyamat hatása a lokális társadalmak kultúrkonstitutív mechanizmusaira	3
Fábián Zoltán	MTA Pszichológiai Kutatóintézet	Etnikai és politikai attitűdök longitudinális vizsgálata	3
Fábián Zoltán	TÁRKI	Empirikus szociológiai adatbázisok archiválása	4
Horányi Özséb	BMGE	A kommunikáció participációs modellje	2
Kolosi Tamás	TÁRKI	Regionalitás és társadalmi egyenlőtlenség. A magyarországi helyi önkormányzatok kísérleti longitudinális vizsgálata.	4
Makó Csaba	MTA Szociológiai Kutatóintézet	Globalizáció és szervezeti innovációk a magyar vállalatoknál	2
Molnár Attila Károly	ELTE BTK Szociológiai Intézet	A Társadalom felfedezése	3
Nagy Beáta	BKÁE Szociológia Tanszék	Vezetői stílusváltás – Női vezetők a gazdasági életben	2
Prónai Csaba	ELTE BTK	Cigány kulturális antropológiai fogalomtár	4
Székelyi Mária	ELTE BTK Szociológiai Intézet	Életvezetési stratégiák és sikertényezők a XXI. század fordulóján Magyarországon	3

Részben támogatott pályázatok:

Témavezető	Kutatóhely	Téma	Futamidő
Boreczky Elemérné	ELTE TFK	Modernitás és család. Magyarországi családváltozatok egy háromgenerációs vizsgálat alapján	4
Hadas Miklós	BKÁE Szociológia Tanszék	Modernitás és maszkulinitás: a férfiak reprezentációja a tömegkultúrában	2
Szakadát István	BMGT	A deontikus logika számítógépes alkalmazásának lehetőségei a normatív rendszerek és az ember-számítógép kommunikáció területén	1
Vitányi Iván	MTA Szociológiai Kutatóintézet	Médiafogasztó csoportok értékpreferenciái a legnépszerűbb televíziós műfajok tükrében	3

Elutasított pályázatok:

Témavezető	Kutatóhely	Téma	Futamidő
Antal László	MTA Szociológiai Kutatóintézet	Népesedési folyamatok és az európai kultúra jövője	4
Farkas János	BMGE	A tudástársadalom és a globalizáció szociológiája	3
Haraszthy Ágnes	MTA Kutatásszerv. Intézet	Nők a tudományban a 90-es években (Magyarországi helyzet és EU elvárások)	2
Laky Teréz	Munkaügyi Kutatóintézet	A kis- és közepes vállalkozások szerepe és lehetőségei az ezredforduló hazai gazdaságában	3
Losonczi Ágnes	MTA Szociológiai Kutatóintézet	Ezredvégi számvetés – a bocsanatkérések kora. A globalitás erkölcsi terének hatása a múlt bűneinek bevallása...	4
Meleg Csilla	PTE ÁJK	Pedagógusok lelki egészsége	4
Pikó Bettina	SZTE ÁOK	Társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálata a fiatalok egészségi állapotában, társas támogatásában és kockázati magatartásában	4
Szigeti Péter	MTA PTI	Az állampolgári biztonságérzet és összetevői	3
Tóth János	SZTE BTK	A tisztai cián szennyezés társadalmi vonatkozásai	3

Elbírálás alá nem eső pályázatok:

Témavezető	Kutatóhely	Téma	Futamidő
Buda László	PTE ÁOK Magatartástud. Intézet	Az alternatív gyógyászat jelentősége a rákos megbetegedésekben Magyarországon	3
Fokasz Nikosz	ELTE BTK Szociológiai Intézet	A Szociológiai Figyelő c. folyóirat folyamatos megjelentetése	2
Kuczi Tibor	BKÁE Szociológia Tanszék	A Replika c. folyóirat folyamatos megjelenésének biztosítása	4
Terestyéni Tamás	MTA ELTE Kommunikáció-elméleti Kutatócsoport	A JEL-KÉP c. folyóirat támogatása	3
Zentai Violetta	Nyílt Társadalom Intézet	Fogyasztói kultúra Magyarországon: intézmények, gyakorlatok, reprezentációk	2

Dr. Sik Endre
zsűrielnök